

INTRODUKTION til Maksim Gorkijs ”Utidige tanker”

Navnet Gorkij siger næppe nutidens danskere noget – i hvert fald ikke udenfor den lille kreds, for hvem litteratur er enten job eller passion. Et middelstort provinsbibliotek som det i Randers fortæller, at et udlån eller to om året af et Gorkij-værk er normen. En noget anderledes situation end for halvtreds eller hundrede år siden. I min ungdomstid og studietid i 1950’erne og 1960’erne udkom der jævnligt nye oplag af Gorkijs værker. Ligesom teatrene opførte hans dramatiske hovedværk, *Natteherberget*. For hundrede år siden var Gorkij verdensberømt. Han korresponderede flittigt med den internationale litterære verden, og hans værker kom i kæmpeoplag i Europa og USA. Det kan man få illustreret ved at slå Gorkijs navn op på internettets antikvariats-sider. På mange måder var han omkring 1910 den litterære verdens darling.

Det viste sig f.eks. i 1905, hvor Gorkij blev arresteret i forbindelse med Den blodige Søndag den 9. januar. Han havde skrevet en brændende *Appel til alle russiske medborgere og til den offentlige opinion i alle europæiske lande*. For det blev Gorkij sat fast i PeterPoul-fæstningen. Indignationen i og udenfor Rusland var enorm. *Red Gorkij*, lød slagordet over hele Europa. Forfattere, kunstnere og videnskabsmænd protesterede. Forfatteren Anatole France mente, at Maksim Gorkij tilhørte ikke blot Rusland, men hele verden. Videnskabsmanden og nobelprismodtageren Pierre Curie, kunstnerne Auguste Rodin, Claude Monet og mange andre stemte i. Selv den portugisiske konge Don Pedro udtalte sig positivt om revolutionens poet. I New York opførtes på Metropolitan Gorkijs skuespil *Natteherberget* (На дне), nu suppleret med et forspil, der viste digteren sidde ved sit skrivebord i fængselscellen. De russiske aviser bragte samtlige protestytringer, og digteren blev løsladt.

Såfremt Maksim Gorkij (1868-1936) i dag er kendt, er det først og fremmest for sit skønlitterære forfatterskab. Det vil sige for de skitser og fortællinger fra det russiske folkedyb, som han debuterede med i 1892, og som i 1898 samledes i bogen *Skitser og fortællinger* (Очерки и рассказы). Samt ikke mindst for sin erindringsstrilogi, der udkom og erobrede hele den litterære verden i de første årtier af forrige århundrede. Første bind, *Barndom* (Детство), kom på russisk i 1913 og på dansk tre år senere. Derefter fulgte *Mellem fremmede* (В людях) i 1916, på dansk i 1918. Og til sidst *Læreår* (Мои университеты) fra 1923 og oversat til dansk samme år.

Mindre kendt er Gorkijs rolle som agitator, som aktiv kulturarbejder og som publicistisk skribent og udgiver. De følgende linjer skal primært handle om disse sider af Gorkijs virksomhed. Men grundlæggende er det i alle genrer fra de skønlitterære til de publicistiske de samme temaer, Gorkij dyrker. Det er det lille

menneske, der kommer i klemme i samfundsmaskineriet. Det er Kvinden med stort K – et romantiseret og næppe i virkeligheden eksisterende kvindebillede. Det er kvinden som symbol og som alt levendes oprindelse. Modelleret over den lille Maksims højt elskede bedstemor (babusjka), i hvis hus han tilbragte det meste af sin korte barndom. Men også kunsten og kulturen i al dens fremtrædelsesformer er tilbagevendende temaer i Gorkijs publicistik. Det er kulturen som opdragelsesmiddel. Det er forfatterens klare og tilbagevendende opfattelse, at kultur i bredeste forstand – som oplysning, som bøger, som kunst og som adfærdsformer – er forudsætningen for et bedre samfund og for, at mennesket kan rejse sig fra samfundets bund og blive en bevidst, aktiv, skabende og medlevende faktor i samfundsmaskineriet.

Sin litterære debut fik Gorkij som 24-årig i 1892. Ved samme lejlighed udskiftede han sit føde- og døbenavn Aleksej Maksimovitj Pesjkov ud med pseudonymet Maksim Gorkij, det vil sige Maksim den bitre. Hans baggrund var en opvækst i fattige kår hos en gudfrygtig bedstemor og en brutal bestefar. Som ung vagabonderede han blandt samfundets udstødte i det sydlige Rusland – det er det liv, som Gorkij kalder sine universiteter, og som i forfatterens frihedsdrømme og i romantisk forklædning leverede stof til Gorkijs mangeartede skrivelser. Bønder og handelsfolk er i hans optik konsekvent snæversynede og grådige, mens vagabonder og andre af samfundets udstødte og frie fugle er bærere af forfatterens egne drømme om det frie og rigtige samfund. Det kunne være falskspillere og andre svindlere, det kunne også være ruinerede håndværkere, relegerede studenter, deserterede soldater, tyve og mordere.

Vagabonder udgjorde i begyndelsen af 1880'ernes Rusland ca. 5 mio., så de fyldte godt i samfundet. Gorkijs personer bevæger sig udenfor samfundet eller i dets udkant, de er vrede på livet og samfundet. De har en hånlige attitude til alt, en sorgløs attitude til sig selv og er tilsyneladende til ingen nytte. Hans helte svarer til marxismens Lumpenproletariat. Gorkijs digtning er dårligst, når han forholder sig til bestemte af marxismens samfundsklasser – for eksempel, når han vil beskrive den klassebevidste industriarbejder, der ifølge marxismen jo skulle tegne fremtiden.

Gorkij traf Lenin første gang i Skt. Petersborg den 27. november 1905. Nære venner og fortrolige blev de aldrig. Dertil var deres temperamenter alt for forskellige. Lenin knyttede sig kun til mennesker, som han vidste, han kunne bruge eller misbruge i det revolutionære arbejde. På kort form var Lenin realisten og kynikeren overfor romantikeren og humanisten Gorkij. I udlændingeperioden, der for Gorkijs vedkommende varede fra 1907 til 1913 og for Lenin fra 1907 til 1917, udviklede deres forhold sig momentant til direkte fjendskab. Bolsjevikføreren kunne bruge forfatterens popularitet og kendthed i den russiske befolkning, mens Gorkij var imponeret af Lenins stringente måde at tænke på. Forfatteren troede – ofte alt for

rosenrødt - på individet, på friheden og kunstens uafhængighed. For politikeren Lenin var folket blot et anonymt begreb, der kunne bruges i den revolutionære kamp – han troede på partiet og diktaturet. Frihed og kunst var i hans optik udelukkende begreber, der skulle ses, bruges eller misbruges som funktioner af klassekampen.

Gorkij havde en tyrkertro på, at mennesket på trods af ydre omstændigheder og ved kulturens hjælp kunne løfte sig ud af sin elendighed. Hans dybe interesse for og varme medfølelse for mennesker gjorde det svært for ham at blive en retroende partisoldat. I Gorkijs optik forudsatte den ydre revolution en indre omdannelse af menneskets sind - en omdannelse, der blandt andet skulle befordres af kulturens brede vifte af tilbud. Lenin havde kun foragt til overs for sådanne sentimentale tanker og kaldte på et tidspunkt i den anledning Gorkij for et fæhoved. Men denne holdt fast i sit. Mormorens kærlighed og varme havde været omdrejningspunktet i Gorkijs barndom. Han havde tidligt lagt afstand til den officielle kirkes ydre ritualer og dens opfordring til at være den verdslige magt underdanig. Men religionen som åndeligt pejlemærke og i den elskede mormors naive og barnlige aftapning beholdt han.

Også fremtrædende bolsjevikker som Bogdanov og Lunatjarskij vendte sig, blandt andet under indtryk af den eksistentiale kristne filosof Nikolaj Berdjajevs tidlige værker, mod Lenins materialistiske og rationalistiske filosofi – og Gorkij sympatiserede med dem. Demonstreret før 1917 to gange. Første gang i 1909, hvor Lenin i det filosofisk ikke særlig stringente eller vellykkede værk *Materialismen og empiriokriticismen* forkastede alle forsøg på at forene og forlige religion og socialisme. Gorkij grundlagde på øen Capri en skole for russiske industriarbejdere, hvor undervisningen i høj grad rummede elementer, der ikke huede Lenin. De forligedes dog. De kunne ikke undvære hinanden i den revolutionære kamp.

Gorkij var med sin folkelige appel og opbakning trods alt en for værdifuld faktor til at lade forsvinde ud af partiledernes horisont og indflydelsessfære. Fire år senere, i 1913, gik det dog atter galt. Igen var det spørgsmålet om at blande en Gud og gudebyggeri (богостроительство) ind i socialismen, der ophidsede Lenin. Han skrev i et meget oprørt brev bl.a. følgende til Gorkij: - *mellem det at søge en gud og det at finde en er der lige så stor forskel som mellem en gul og en blå djævel --- . – at tale om --- hver forbandede lille gud er som at kopulere med et lig*. Lenin fortrød sine ord, men Gorkij besvarede ikke hans brev. I næsten fem år var der ingen kontakt mellem dem.

Men Gorkij havde også en svaghed for Lenins rationalisme. Trotskij kaldte ham en fjerdedelsbolsjevik, mens Lenin anså ham for en dårlig marxist. De havde ret begge to. Overordnet og retningspunktet i Gorkijs liv var en drømmende forestilling om revolutionen som den vældige og rensende storm, der i et hug ville feje det gamle

samfunds elendighed bort. Inspireret af en studenterdemonstration uden for Kasan-Katedralen i Skt. Petersborg i 1901 havde Gorkij skrevet digtalletorien *Stormfuglen* (Песня о буреви́стнике), der netop skulle symbolisere revolutionens renselsesproces.

Lenin havde sin teori, Gorkij sin humanisme. Hvor dårlig og ugennemtænkt hans marxisme end var – så ville han også gerne være en del af historien og ikke nøjes med at stå udenfor. Derfor kunne han ikke befri sig for forestillingen om de historiske begivenheders uundgåelighed. Frem for alt udholdt han ikke tanken om at blive efterladt på historiens sidelinje. Derfor søgte han nærmere magten.

Men Gorkijs spontane menneskelighed, hans afsky for vold og frem for alt hans brændende entusiasme kom gang på gang i konflikt med rationaliteten – med revolutionens konkrete ansigt og manifestationer. Gorkijs konstante søgen efter fællesskab, hans personlige forfængelighed og ønsket om at spille en rolle – det var de faktorer, der fik ham til at indgå en pagt med en modstander, som han mente at have gennemskuet, og som han havde kæmpet imod. Gevinsten var for fristende. Han fik mulighed for at arbejde positivt og hjælpe andre. Hans forsøg på at tale til bolsjevikkerne om samvittighed og menneskeværd, om demokrati og tolerance var endt i en eklatant fiasko. Overenskomsten med regimet gav ham muligheden for de kulturelle og humanitære tiltag, som han viede sin enorme energi. Mange er de videnskabsmænd, forfattere og kunstnere, der kan takke humanisten Gorkij for deres liv og overlevelse i en uhyre brutaliseret tid.

Lenin betragtede 1. Verdenskrig som en positiv ting. Den var de imperialistiske nationers krig, som blot ville tjene som en forberedelse til verdensrevolutionen. Gorkij indtog efter en kort periode med tvivl en konsekvent pacifistisk holdning og skilte sig dermed ud blandt de øvrige socialister. I sit tidsskrift *Letopis* advokerede han mod nationalisme og imperialism – samtidig med at han krævede fred i Europa.

Det var under og efter revolutionen, at Gorkij beviste sin humanisme, sit mod og sin selvstændighed. Han troede ikke på, at Rusland med sine 85 % bønder var klar til en socialistisk omvæltning. Ikke mindst tvivlede han på, at de fåtallige industriarbejdere var tilstrækkelig organiserede og disciplinerede til at overtage samfundet. Sine forhåbninger knyttede han mere til intelligentsijaen, uden at han nærmere udviklede denne tankegang.

Siden 1. maj 1917 fremførte Gorkij sine synspunkter i den af ham redigerede avis *Det nye Liv* (Новая Жизнь), som hurtigt blev Ruslands mest læste. Avisens ledere kaldte han *Nesvojevremennye mysli* (Несвоевременные мысли), der bedst kan oversættes med *Utidsige tanker* – det vil sige tanker, der ikke var bekvemme for tiden,

men som netop derfor skulle fremføres. Med et moderne udtryk kan man sige, det var tanker, der gik imod tidsånden.

Skydeskiven for Gorkijs utidige tanker var alt det i tiden, som han følte modvilje ved. Ikke mindst bolsjevikkerne, repræsenteret ved Lenin og Trotskij, som han bl.a. kaldte skurke. Gorkijs budskab om kultur og tolerance fandt ikke megen genklang i revolutionens malstrøm. Men idealisten Gorkij viste sig i bund og grund som en større realist end alle dem, der ubekymret jublede over den nyvundne frihed, men som ikke forstod, hvilke farer, der truede den. Gorkij elskede det russiske folk, men han frygtede det også. Dets mangel på almenmenneskelig kultur og dets løsslupne grumhed kendte han bedre end de fleste – han havde selv siden barndommen været vidne til den. *Revolutionen havde, skrev han, ført det, der hidtil blot havde været en hudsygdom, ind i kroppen.* Indtrængende advarede han mod selvtægt i alle dens uhyggelige aspekter. Han advarede mod anarki, pøbelvælde, plyndringer og de mange meningsløse drab. Den ligeledes så meningsløse ødelæggelse af kunst og kultur, bl.a. på godserne, var ham vederstyggelig. I sit forsvar af kulturarven mod alle nedbrydende kræfter var Gorkij konservativ i ordets upolitiske betydning. Og selv om disse kræfter gemte sig bag den proletariske revolution og de lyse fremtidsdrømmes ordskvalder.

Gorkij fordømte i skarpe vendinger den mislykkede og bolsjevikisk inspirerede opstand i begyndelsen af juli 1917. Han advarede mod *ansvarsløse og forblindede fanatikere og samvittighedsløse bedragere*, der konspirerede mod den dyrekøbte og nyvundne frihed. Han var også imod den væbnede opstand i oktober 1917, der bragte Lenin og hans bolsjevikker til magten. Gorkij blev vred, da pålidelige demokrater og ministre fra Den provisoriske Regering blev fængslet i PeterPoul-fæstningen. I forlængelse af denne fængsling bemærkede han, at han *ikke kunne med disse skurke Lenin og Trotskij*". Og da bolsjevikkerne i januar 1918 med magt opløste en demonstration foran den nyvalgte Grundlovgivende forsamling, drog Gorkij en parallel til Den blodige Søndag i januar 1905, hvor de tsaristiske myndigheder havde åbnet ild mod en fredelig demonstration på Slotspladsen i Skt. Petersborg.

Nogle af de voldsomste angreb rettede Gorkij mod Lenin personligt. Han udtrykte blandt andet et håb om, at arbejderne ville forstå, *at Lenin er en koldblodig svindler*, der ikke tager hensyn til proletariatets ære og liv. Efter indtagelsen af Vinterpaladset i oktober 1917 skrev Gorkij, *at disse ledere under trusler om hungersnød og vold nu retfærdiggør den enevælde, som vort lands bedste kræfter bekæmpede med store ofre --- denne uundgåelige tragedie bekymrer ikke Lenin det mindste, denne slave af dogmer – ej heller hans tilhængere, som er hans egne slaver.* Han ønsker ikke længere at kalde Lenin *kammerat*, fremhæver hans *mangel på moral* og siger, at Lenin som følge af sin lavadelige oprindelse er blevet fremmed for folket. Gorkij

forudser, at Oktoberrevolutionen vil føre til et langt værre tyranni end den besejrede tsarisme. *Proletariatets undergang vil fremkalde en langvarig reaktion af værste slags*, lød digterens forudsigtelse. I sandhed en korrekt spådom, når man betænker en senere Stalins forvaltning af revolutionens resultater.

Bolsjevikkerne forsøgte først at lukke Gorkijs blad ved at standse papirleveringen til det. Bladet svarede igen ved en kort tid at importere papir fra Finland. Men den 16. juli 1918 beordrede Lenin personligt bladet lukket. I slutningen af 1918 udgav Gorkij selv via sit selskab *Kultur og Frihed* de fleste af dem i bogform. Og efter at han var kommet til Berlin i 1921, udgav han en ny forkortet udgave af artiklerne. Kort forinden var et udvalg af dem blevet oversat til svensk. I 1983 udkom en fuldstændig oversættelse af de *Utidige tanker* på svensk, *Maxim Gorkij. Obekväma tankar om oktoberrevolutionen*. Med indledning av *Melker Johnsson*, Stockholm 1983. Ligesom de naturligvis også foreligger på tysk og engelsk. Til dansk har de indtil nu aldrig været oversat.

I Sovjetunionen forsvandt de *Ubekvemme tanker* snart i den orwellske glemselskælder. For først igen at dukke op af glemslen i 1980'erne. De passede ikke ind i det billede, som Stalin ønskede opbygget af revolutionen og dens frontfigurer. Blandt andet var Stalin overhovedet ikke nævnt i Gorkijs tanker. Af den simple grund, at han ikke spillede nogen fremtrædende rolle i revolutionens første mange måneder.

Ovenfor er antydnet Gorkijs problematiske forhold til magten og dens udøvere. På den ene side lysten til at kritisere de politiske magthavere og på den anden side hans fascination af magten. Gorkij vill være med der, hvor beslutningerne blev taget, og hvor historien ligesom blev til. At blive glemt af historien var en vederstyggelig tanke for Gorkij. Efter at sovjetmagten var en realitet, synes hans lyst til oprør at være aftagende. En kendsgerning, der i 1920'erne og ikke mindst i det følgende årti gjorde verdensoffentligheden tøvende og mere skeptisk overfor den tidligere så feterede digter.

Gorkij forlod Rusland i 1921 – angiveligt af helbredsgrunde, men den rigtige grund var formodentlig mere modsætningsforholdet til Lenin, efter at denne havde lukket *Novaja Sjisn* i juli 1918. Det meste af 1920'erne tilbragte Gorkij på Capri – også efter at Mussolini og hans fascister havde taget magten i Italien. Men længslen efter fædrelandet og lysten til at være med der, hvor historien blev til, trak til stadighed i Gorkij. Mellem 1928 og 1931 besøgte han flere gange Sovjetunionen. I juni 1929 besøgte han fangelejren på øgruppen Solovki i Hvidehavet og skrev efterfølgende en positiv artikel om denne GULag-lejr. På trods af, at de virkelige forhold på Solovki på det tidspunkt allerede var kendt i Vesten.

Sammen med Stalin under idrætsparaden på den Røde Plads 1931.

I 1932 inviterede Stalin personligt Gorkij til at returnere til Sovjetunionen. Digteren var smigret og indvilgede. Det var jo den politiske magt, der inviterede digteren hjem. Og Stalin kunne notere en betydelig propagandasejr ved at formå Gorkij til at forlade det fascistiske Italien. Året efter sin hjemkomst, i 1933, besøgte Gorkij Hvidehavskanalen og skrev efterfølgende en bog om byggeriet. Heri fremhævede han bl.a. ”den succesfulde rehabilitering af tidligere fjender af proletariatet”. En eufemisme, der i stedet for rehabilitering dækkede over titusinder af

politiske fangers og kriminelles død. Under de mildt sagt barske forhold, der kendetegnede dette kanalbyggeri, der forbandt Leningrad med Hvidehavet.

I 1934 indvarslede Gorkij under åbningen af den første sovjetiske forfatterkongres en litterær metode, der under navnet ”socialistisk realisme” i de følgende årtier skulle blive en veritabel spændetrøje for den litterære virksomhed. Bestilt arbejde, men det blev også den sidste tjeneste, digteren kunne yde de politiske magthavere. På det tidspunkt var Gorkij en af tuberkulose syg og affældig mand - på trods af sine kun 66 leveår. I juni 1936 døde han. En død, der har været omspundet med alskens konspiratoriske teorier, men som efter alt at dømme trods alt var naturlig.